

nyilvánítani, kellő adatokat és felvilágosításokat nyújtani”. A törvényszakasz nyilvánvalóan kizárólag az igazságszolgáltatás zavartalan menetének biztosítását szolgálta. Nem szólva arról, hogy csak a bíróságok vezetőinek megkérdezéséről intézkedett. Bethlen és tanácsadói azonban a törvényhelyet afféle gumiszakasznak tekintették, hatályát kiterjesztették a választójogra, nemkülönben a résztvevők körébe bevontak egyházi főméltóságokat (a katolikus vezetők nem jelentek meg), volt igazságügyi minisztereket és egyetemi tanárokat.

A kormányzó elnökletével 1922. február 21-én megtartott ún. *alkotmányjogi értekezlet* természetesen megadta a kormánynak a felhatalmazást a választójog rendeleti úton való szabályozására.

Európában egyedülálló

A 2200/1922. ME. sz. rendelet lényegében a már említett törvényjavaslat kritériumait tartalmazta az anyagi választójog tekintetében, s ezeket rögzítette az 1925:XXVI. tc. Úgyszintén magában foglalta a rendelet és a törvény a választópolgárok jelentékeny többségét felölelő és az ország területének nagy részére kiterjedő nyílt kerületekben, elsősorban a falvakban a nyilvános szavazást. Ma már elképzelhetetlen, de a *korabeli* Európában is egyedülálló bizarr módon ez a következőképpen zajlott le: „nyilvános szavazásnál a választók élőszóval szavaznak. A választókat aszerint, amint egyik vagy másik jelöltre szavaznak, egyenlő létszámú külön csoportonként kell szavazásra bocsátani.” A csoportok sorrendjéről sorshúzás döntött.

Talán nem szükséges bizonyítani, hogy a nyílt szavazás mennyire kiszolgáltatottá tette a választókat a helyi hatalmasságok akaratának. 1922–35 között ezen a módon bonyolították le a választásokat, amelyek eredményei a nyílt kerületekben aligha tekinthetők a választói politikai vélemény adekvát kifejezésének. Ezt bizonyítja, hogy a kormánypárt mandátumainak túlnyomó többségét rendre a nyílt kerületekben szerezte meg, a titkos kerületek zöme pedig az ellenzéké volt.

SIPOS PÉTER

Államvédelem a hidegháború korában

A történész kérdései

Az ún. *államvédelem* az állam évezredek funkciói (ún. belső erőszakszervezeti feladatai) közé tartozik: az állam területén található javak és személyek, valamint az állam intézményeinek védelme. A mindenkori politikai rendszerek – akár a teokratikus, akár a hűbéri, a demokratikus, a diktatórikus rendszerek – ezt a „szolgálatot” mindig kifejlesztették. És minden politikai rendszerben ez a „szolgálat” az államszervezet tudott, de „láthatatlan” része volt. Láthatatlan, hiszen feladata többek között: a bel- és külföldi kémelhárítás, a hírszerzés, a haderő, a stratégiai jellegű víz- és energiaszolgáltató központok, majd a tömegkommunikációs intézmények védelme. S ezek mind-mind szükségszerűen a „szigorúan titkos” tevékenységek közé tartoztak. Ha nem tartanák őket titokban, nem lenne értelme a szolgálatoknak.

A hatalom belső magja

Minden politikai rendszerben az államvédelmi titkosszolgálatok a *hatalom legbelsőbb magjához* tartoznak. Az már azután a politikai rendszer hatalomtechnikáját minősíti, hogy az éppen hatalmon lévők mennyire veszik igénybe a „szakszolgálatot” a belpolitikai ellenfelek (ellenzék) megfigyelésére vagy felszámolására is. Míg a diktatórikus rendszerek nyíltan használták ezen államvédelmi gépezetet a belpolitikai ellenzék felszámolására, addig a demokratikus rendszerekben az államvédelmi apparátus bevonása a hatalomért folyó pártpolitikai harcokba tiltott. Tiltja az alkotmány és gátolja a közmegegyezés. A *hatalom* e legbelsőbb, láthatatlan kemény magját jobbra függetlenítik az éppen uralkodó párt vagy csoport politikai elitjétől. Ehhez – történelmi tapasztalatból – hozzátehet-

jük: a politikai demokráciákban is háborús, hidegháborús vagy kiélezett belpolitikai ellentétek idején az uralmon lévő politikai adminisztráció nehezen tud ellenállni a csábításnak: vegye igénybe a titkosszolgálatok információs és végrehajtó erejét a hatalom megőrzése érdekében – nemcsak a „külső”, hanem a „belső ellenség” kiszorítása vagy kordában tartása érdekében is.

Államvédelem, rendfenntartás, politika

A szovjet rendszer bevallottan diktatórikus rendszer volt: a proletárdiktatúra rendszere. Ez, többek között, az erőszakszervezet belső szerkezetében is megmutatkozott. Abban is, hogy az államhatalom a *rendfenntartó, államvédelmi és politikai* funkcióit ténylegesen egyesítette. A szovjet rendszer egyes típusainak elkülönítése (megkülönböztetése) azon az alapon is elvégezhető: mennyire maradtak egy kézben vagy váltak szét egymástól a *politikai, rendfenntartó és államvédelmi* funkciók az erőszakszervezetben? Vagy: mennyire használták fel az államvédelmet a *belső ellenzék* ellen. (Mint ahogy az is történelmi kutatások tárgya lesz majd: a belső ellenzék egyes csoportjai – tengeren túl vagy éppen itthon – mennyire tartottak kapcsolatot a hidegháborúban „ellenséges” hatalom titkosszolgálatával, vagy éppen követségeivel, államilag is finanszírozott „fellazító” civil szervezeteivel. És tették ezáltal ellenzéki tevékenységüket, a hidegháborúban valóban az „államvédelem” tárgyává. Amikor a politikai rendszerhez kötődő identitás – demokratikus, vagy diktatórikus – erősebb, mint a szülőföldhöz kötődő identitás. Ez esetben a demokratikus hatalom éppen úgy viselkedik belső ellenzékével szemben, mint a diktatórikus. Nyugaton éppúgy, mint Keleten.

Így azután feltehetően a történetkutatás különbséget fog tenni a belső ellenzéki csoportok között aszerint is: igénybe vette-e külső hatalom titkos támogatását, vagy sem. Nyugaton éppúgy, mint Keleten...

A kutatás forrásadottságai

A szovjet rendszer ezen titkos, kemény magjának működését a kutatók még nem tárták fel. Az átélők – és akik e rejtett nómenklatúra, „titkos hatalom” részesei, működtetői voltak – többet tudnak magáról a rendszerről, mint a kutatók. (De remélhetően nem sokáig.) A szovjet rendszer titkos szférájáról, mint minden politikai rendszer titkos szférájáról, igen kevés – elérhető – írásos dokumentum maradt fenn. Azok jelentős része is csak az operatív akciók írásos nyomai, vagy a formális – és ezért az éppen uralkodó politikai szólamokat ismétlő – „jelentések”. A szolgálatok működésének utólagos tanulmányozása így igen nehéz. Ezért is a kutatók közül jobbra azok választják e szolgálatok tanulmányozását témaként, akikben a politikai kriminalitás iránti érdeklődés a meghatározó. (Többnyire nem is történészek.)

Ügynöktörvény, 1994

Úgy látszott Magyarországon is: az 1994. évi ún. „ügynöktörvény” évszázadra homályban hagyja a magyarországi szovjet rendszer e titkos magját. Egyedül a beszervezettek ügyei (az ún. III/III-as ügynökök) váltak részben nyilvánossá. De azok, akik *őket beszervezték*, titokban maradtak. Úgy látszott: számunkra örökre. (A történetkutatás egyik témája lesz majd: miért halasztotta Antall József 1990–93 között az ügynöktörvény megalkotását, és hogyan, miért hozták létre „gyors munkával” azt 1994 tavaszán, még az 1994. évi választások előtt?) A titkosszolgálat szervezetének „eltemetése” indokolható is volt: az állam kül- és belpolitikai érdekei megkívánták – és ma is megkívánják –, hogy az államvédelem egyes területein a titkok titkok maradjanak.

A társadalomban viszont sajátos kép alakulhatott ki a Kádár-korszak hatalmi viszonyairól, nómenklatúrájáról. 1994 után végképp úgy lehetett

láttatni az 1949–90 közötti hatalom szerkezetét: az 1990 előtti hatalom birtokosai és működtetői azok voltak, akik annak idején a nyilvánosság előtt szerepeltek: állami, kormányzati, tanácsi tisztviselők, pártfunkcionáriusok, párttagok, vagy nem párttagok, de szakszervezeti, népfrejtős, esetleg munkásőri aktivisták. Így látszott ez, tegnapig...

A rejtett nómenklatúra felszínre kerülése

Most azután, 2002-ben – a politikai hatalom körüli harcokban – felpattant egy burok: a korábbi államvédelmi szervezet, a „titkos hatalmat” védő burok. Valaki(k) megszegte(k) az 1994. évi politikai „paktumot”. Lassan világossá válik: az 1990 előtti hatalmi gépezetnek nemcsak két szférája volt, úgymint az *állami adminisztráció* és a *pártadminisztráció*, hanem ott volt az a bizonyos harmadik szféra is: az *államvédelem*. Az államvédelem, amely átszötte, keresztüljárta mind az állami, mind a pártadminisztrációt, amelynek szereplői között voltak az adminisztráción kívüli párttagok és pártonkívüliek is! Az államhatalom „kemény magja” válik talán most láthatóvá.

E burok szétpattanása megrázza a régi rend valamikori adminisztrációját éppúgy, mint a rendszerváltó erőket. Új alapon indul meg a régi hatalom régi birtokosainak csoportosítása. Lassan, de visszavonhatatlanul. Ugyanakkor látszik: ez a „kemény mag” az 1980-as években már nem valami örödi, emberellenes cselekedetek végrehajtója volt, hanem technikájában jobbra a polgári demokráciához hasonlóan gyakorolta az államvédelmi funkciót. Vagyis: ez a hatalom már nagyon is „puha” volt, nem sokkal keményebb – például a tüntetőkkel szemben –, mint akármelyik nyugati demokráciában. Igaz, megvonhatta a kutatás, a publikálás szabadságát, az utazás szabadságát. Ezt megtette egyébként a nem nyílt ellenzékiekkel is. Leértékelődik ugyanakkor sok hivatkozott ellenzéki életpálya is. Láthatóvá válik: annak a bizonyos korábbi belső, titkos hatalmi gépezetnek egyaránt voltak részesei az 1990 utáni konzervatív vagy szocialista, liberális meg szélsőjobb erők emberei közül. Részesei azon hatalom belső magjá-

nak, amely hatalmat korábban bíráltni vagy bukása után szidalmazni mai pozíciók elnyeréséhez képezett alapot.

A történelmi kép változása

A történelem tanulmányozásának szépsége – kutatóknak, nem kutatóknak – abban áll: újabb adatscsoportok előkerülése szükségszerűen rendezi át a múlttól kialakított képünket. Legyen szó magánéletünk múltjáról, vagy a nemzeti közösség múltjáról. És az új adatsorok új kérdéseket indítanak el. Így van ez most, a burok szétpattanása után az elmúlt 50 év történelmével is: változik egyének, intézmények tetteinek egymáshoz viszonyítása, értékelése.

A történészek (legalábbis a nem pártelkötelezettek) már a III/III-asok sporadikus nyilvánosságra kerülése után mondták – mondtuk –, hogy a proletárdiktatúrában a *hatalom belső magja* a nyilvánosság előtt többnyire nem jelent meg valódi hatalombirtokosként, hatalomgyakorlóként. Ez a belső mag nagyjából más volt, mint a közszereplőként megjelent funkcionáriusok. Mondták, mondtuk: az állami, a pártadminisztráció mellett kellett léteznie egy mindeddig rejtőzködő, *titkos nómenklatúrának*.

Emellett az „átélők” nap mint nap felhívták a figyelmet: bizonyos biztonságpolitikai – hírszerzés, elhárítás, magas szintű káder- – funkciók betöltésénél nemhogy megkívánt lett volna a párttagság, de éppen a párton kívüli-ség volt az „érték”.

A hatalom belső magja, a *rejtett nómenklatúra* elvált a *látható hatalomtól*. Mondták ezt történészek, volt átélők – de nem írták meg, mert dokumentumok erről nem voltak a kezükben. Így fordulhat(ott) elő, hogy korábbi vállalatigazgatók vagy miniszterek, pártközpontos funkcionáriusok, sőt egyes miniszterelnökök is most (vagy informálisan „tegnap”) meglepődve látják: beosztottaik – párttagok, nem párttagok – a hatalom egy másik, belső szférájának is a tagjai voltak.

A nyilvánosság oldja a misztifikációt

A történész természetesen örül, mert végre nem kell attól tartania, hogy az 1945–90 közötti korszak tanulmányo-

zásakor a nagyhangú őrsegváltók és pozícióhajhászok befolyása alá kerül. Most már tudja, van kiindulópontja annak rekonstruálásához: hogyan működött a „hatalom”. (Függetlenül attól, hány valós vagy hamisított listát, s a listákon hány nevet fognak nyilvánosságra hozni.) Azaz nem lehet az 1989 előtti rendszert pusztán „kommunista-zással” elintézni...

És örül a történész azért is, mert a nyilvánosság őszinte híve: meg van győződve, hogy a nyilvánosság oldja a misztifikációt. Azt a misztifikálást is, amely a szovjet hatalmi rendszer említett *rejtett némenklatúráját* körülvette. És segít szembenézni azzal a történeti-történeti kérdéssel: vajon az államhatalmat kinek az érdekében használták azok, akik működtették? Valóban úgy van-e, ahogy a politika mai művelői közül többen állítják, hogy e hatalmat csak „elnyomásra”, „idegen érdektől vezetve” gyakorolták? Vagy pedig az itt élő „tényleges” nemzet, az itt maradtak érdekében is működtették.

A történész aggodalmai

Az állampolgár – a történész is, mint államának hű polgára – természetesen aggódik is. Vajon nem sérülnek a mai – immáron demokratikus – államhatalom érdekei? Hiszen – ismerve a nyugat-európai és részben az amerikai állammodelleket – tudja: „szt. tiszték” éppen a gazdasági, energetikai vagy külpolitikai stratégiai pontok védelme érdekében – a nyugati demokráciákban éppúgy voltak, vannak, mint... És a hidegháború korában a „másik oldal” éppúgy építgette kisszerű, „fellazító”, elhárító osztagát, szervezett be Keletre utazó kutatókat, tisztviselőket, igyekezett lazítani a keleti hatalmat az itteni belső ellenzék titkos segítségével, mint megtette ezt a szovjet hatalom odaát. És tudja: az államtitkok egész sora maradt államtitok (valós gazdasági-stratégiai államtitok) a rendszerváltás után is. Mindennek felfedése valóban állami érdeksérülésekhez vezethet... De hát – válaszolja önmagának ezen aggodalomra – meg lehet különböztetni a nemzetbiztonsági szempontból ma is fontos pontokon szolgált és rejtetni szükséges személyeket. De kik legyenek ezek, ki állítja össze ezek „jegyzékét”? A nyilvánosságot sem a

„büntetés” (vagy megdicsőülés) céljával sürgetjük, hanem az őszinte szembenézés, a demisztifikálás érdekében.

Aggódik a történész mint állampolgár, mert megkezdődött – egyelőre még a szóbeszéd szintjén – a különböző listák állítása: gazdag, fékezhetetlen fantáziával. Kérdezik: mi lesz, ha a *szovjetek listáit* nyilvánosságra hozzák azokról, akik éveken keresztül nemzetközi politikai szervezeteknél vagy szovjet stratégiai kutatóintézeteknél dolgoztak? Vagy azokról, akik a külügyi (külkereskedelmi, kultúr-külcsoport) adminisztráció álcázott némenklatúrájában? Azokról, akik a magyarországi stratégiai fontosságú minisztériumok szovjet biztonsági tisztjeinek voltak hivatalosan munkatársai, informátorai a rendszer fennállásának utolsó hónapjait? És hol van azok listája – kérdezik –, akik felügyelték ezt a hálózatot? Kik voltak a *látható némenklatúrából* azok, akiknek parancsait a *rejtett némenklatúra* teljesítette? A párt, vagy a Kül- és Belügyminisztérium legfelső tisztségviselői közül? Akik semmiféle listán nem szerepelnek. Hogyan rajzolható le a rejtett némenklatúra hierarchiája?

És megkezdődött a hatalom „informális kedvezményezettjeinek” sorolása: azok emlegetése, akik e rejtett némenklatúrához (például az állambiztonsági szervezethez) családi-baráti kapcsolatuk révén közel álltak. (Még ha éppen valakit e némenklatúra belső csoport- vagy generációs harcai egy időre a rendszer valamelyik ellenzéki csoportjába taszították is?) Ha így megy tovább, a politikacsinálók mindegyike besározódhat, azok is, akik eddig magukat az önmaguk alkotta „tisztaságmérce” szerint makulátlannak gondolták...

Megtisztulás? Erővesztés? Erőnyerés?

Fél is tehát a történész mint állampolgár. Egyrészt fél attól: az emberek azt hiszik, hogy a történelem nem más, mint a hatalom megszerzésének és a hatalom gyakorlásának történelme. Fél, hogy egy nemzet történelmét kriminalizálják, lakásokon, titkos találkozók tartott megbeszélések, egymástól is tartó tucatnyi „derék” ember illegális cselekedeteiként mutatják be

ismét, ahogy tették ezt 1949 után. (Az illegális kommunista párt néhány tucatnyi harcosa érdekéért mutatva be a Horthy-rendszer megingásait.) Fél, hogy mindezzel azt sugallják a társadalomnak: a mai élet célja sem más, mint a hatalom birtoklása. Feledésbe merül mindazon napi építő, szellemi-teremtő munkának az értéke és értelme, amiből valójában felépül egy társadalom anyagi és szellemi gazdagsága. Ahogy ebből épült fel a szovjet megszállás idején is. Mert a társadalom – az iparos, a földműves, a tisztviselő, a tanár – értéket termelt, amelyből ma is élünk.

Másrészt fél a történész attól is: felerősödik a kölcsönös gyanúsítgatás, a bizalmatlansági hullám. Újabb alkalom – mint 1989 óta annyiszor – az erőszétforgácsolásra. Tudomásul kell venni: sajnos a múlttal való nyílt szembenézést a politikai elit elmulasztotta 1990-ben, majd 1994-ben is. Tegnap még radikálisan „nyilvánosságpartiak” voltunk, mára megfáradtunk. Szomorodunk, amikor látjuk a sok megélhetési ellenállót. Szomorkodunk, amikor halljuk a magukat üldözöttnek beállító honfitársunk önsajnálátát. És belefáradtunk abba, hogy a valódi felelősök (például a hosszú távú gazdasági romlás előidézői) néha meg is dicsőülnek.

Tartunk attól, hogy ez a múltba nézés tömeges, nyílt vádaskodásokhoz vezet, vezethet. Múltba forduláshoz, múlt-magyarázathoz, múlt-átfestéshez. Felerősödik hajlamunk a viktimológiára. Hogy magunkat mindig áldozatnak tüntessük fel! Vagy felerősödik a vádaskodás. Vagy felerősödik – a becsületeseknél – az önvádaskodás. Mert a végső mérce mégiscsak magad vagy! Magaddal kell szembenézned és magaddal tisztáznod: *ártottál-e* vagy *használtál-e* embertársaidnak? Azon a helyen – emigrációban vagy itthon, „szolgálatban” vagy szolgálaton kívül –, ahol voltál? Tömeges történelmi önmarcangolás és mások marcangolása.

Eközben feledésbe merül a jövőbe tekintés igénye. Épp most, amikor nem azokat az embereket kellene csapatba gyűjteni, mozgósítani, akik a múlt valós vagy csak „igazolt” partizánjai! Most azokat kellene keresni, akik a jövő leleményes, okos vezetői tudnak lenni.

GLATZ FERENC